

'EEN KLEIN STUKJE NOORWEGEN'; DE OPRICHTING VAN DE NOORSE ZEEMANSKERK IN ROTTERDAM

door Virginia Hoel

Het houten kerkgebouw aan de Westzeedijk, aan de rand van Het Park in Rotterdam, draagt in het Noors de naam *Den norske Sjømannskirken*: de Noorse Zeemanskerk. In deze naam ligt een onderdeel van de geschiedenis van een kleine zeevaartnatie besloten, die door de eeuwen maritieme contacten met de Nederlanden heeft gehad. De bouw van deze kerk, die op 26 juli 1914 plechtig werd ingewijd, was vooral de verdienste van de Noorse zeemanspastor¹ Jens Andreas Saxe, die van 1906 tot 1922 werkzaam was in Rotterdam. Jens Saxe was in dienst van de 'Vereniging ter verkondiging van het Evangelie voor Scandinavische zeelieden in vreemde havens', opgericht in 1864 in Bergen, Noorwegen. De organisatie achter deze lange onhandige naam werd in de praktijk kortweg de 'Zeemansmissie' (*Sjømannsmisjon*) genoemd. Saxe was de zesde pastor die uitgezonden werd naar de 'Hollandse havens'; zijn voorgangers waren Jonas Dahl, Oluf Knudsen, Thorvald Isaachsen, Niels Christie en Hans Geelmuyden.² De pastors berichtten regelmatig over de werkzaamheden, in brieven en rapporten gericht aan het centrale bestuur in Bergen. Deze correspondentie vormt de belangrijkste bron voor dit artikel.³

De Noorse context

Een korte blik op de geschiedenis van Noorwegen kan verduidelijken hoe de Noorse Zeemanskerk een symbool kon worden van de Noorse identiteit buiten de eigen grenzen. De Noorse Zeemansmissie werd opgericht en gedreven als een vereniging, gefinancierd op basis van vrijwillige bijdragen, maar onderhield nauwe banden met de officiële evangelisch-lutherse kerk in Noorwegen. Deze kerk, waar in principe alle burgers van het land toe behoorden, was, en is nog steeds, georgani-

seerd als staatskerk en ingedeeld in bisdommen. De pastors van de Zeemansmissie werden benoemd door de Minister van Kerkzaken en gewijd door de bisschop van Bergen. De staatskerk had een lange geschiedenis. Al in 1537 voerde de Deense koning Christian III de Lutherse Reformatie in Noorwegen in, toen hij het land met wapenmacht toevoegde aan het Deense koninkrijk. Noorwegen heeft nooit de religieuze verscheidenheid gekend die zo kenmerkend is voor Nederland; ook tegenwoordig is ongeveer

afb. 1. Ansichtkaart van de Noorse Zeemanskerk, waarschijnlijk uit de jaren zestig, met de Noorse vlag prominent op de voorgrond. Later is er voor de Nederlandse vlag een tweede vlaggenstok bijgekomen. De kerk staat sinds 1937 op deze plaats aan de Westzeedijk, bij de ingang van Het Park. Door een latere verhoging van de Westzeedijk ligt de kerk nu op een wat lager niveau dan de straat. Op het voorportaal staat de tekst Norsk Sjømannskirke, Noorse Zeemanskerk.
(foto gebr. Spanjersberg N.V., Rotterdam. Privécollectie Harald Daasvand.)

tachtig procent van de Noorse bevolking lid van de staatskerk.

Tussen 1537 en 1814 werd Noorwegen bestuurd vanuit Kopenhagen als een onderdeel van het Deens-Noorse koninkrijk. Daar aan kwam een eind, toen Noorwegen in 1814 werd afgestaan aan Zweden zoals na de Napoleontische oorlogen bepaald bij de vrede van Kiel. Denemarken had Frankrijk gesteund in de oorlog, terwijl Zweden aan de winnende alliantie had deelgenomen. Zweden 'kreeg' Noorwegen als compensatie voor het verlies van Finland aan Rusland. In de overgangperiode lukte het Noorse patriot-

ten om een eigen Grondwet voor Noorwegen uit te werken, vastgesteld op 17 mei 1814, die de Zweedse koning uiteindelijk heeft geaccepteerd. Vanaf 1814 tot 1905 was Noorwegen lid van een ongelijkwaardige unie met Zweden. Noorwegen had weliswaar een vrij grote mate van autonomie binnen de Unie, met een eigen parlement en regering, maar bleef ondergeschikt aan de Zweedse koning.

In de negentiende eeuw vond in Noorwegen een moderniseringsproces plaats, in zowel economisch, politiek als cultureel opzicht. In 1905 kwam een eind aan de unie met

Zweden door een eenzijdig besluit van de Noorse regering. Hoewel een gewapend conflict dreigde, werd de Unie uiteindelijk vreedzaam ontbonden met de toestemming van de Zweedse koning. Noorwegen werd nu volledig zelfstandig, wat leidde tot een euforische sfeer van nationale trots onder de bevolking. In Zweden waren de reacties minder positief, en gekenmerkt door onbegrip en bitterheid. Het ideaal van Scandinavische eenheid, een richting met aanhangers ook in kerkelijke kringen, moest wijken voor het nieuwe nationale besef. Ook binnen de officiële kerk van Noorwegen ontstond een 'nationaal-religieus besef'. De zelfstandigheid van het Noorse volk werd gezien als een deel van Gods plan voor het land; daar tegenover stond dat de bevolking trouw christelijk moest blijven. Noorwegen was in de periode 1850-1880, nog in het tijdperk van de zeilschepen, een van de leidende zeevaartnaties. Na een forse teruggang in de periode 1890-1906 bouwde de Noorse zeevaart weer een leidende positie op, nu gebaseerd op stoomkracht. De Noorse reders haalden de zeelieden van steden en dorpen langs de hele lange Noorse kust. In 1880 waren er ongeveer 60.000 zeelieden werkzaam in de Noorse zeevaart. De totale bevolking was klein, circa 1,8 miljoen in 1880, en de zeelieden vormden dus een aanzienlijk aandeel van de beroepsbevolking.⁴ Noorse zeelieden bemanden ook schepen die onder andere vlaggen zeilden. Door de lange reizen ver van huis waren deze vaak zeer jonge zeelieden gedurende lange periodes verstoken van direct contact met het vaderland en de vaderlandse religie. In vreemde havens werden ze vaak het slachtoffer van

uitbuiting en oplichting. De Noorse Zee-mansmissie had als doelstelling deze landgenoten te bereiken met de geestelijke broederschap van de nationale, evangelisch-lutherse kerk en hen te behoeden voor de gevaren van de grote havensteden. Pastors werden naar de belangrijkste havensteden gezonden, waar de Noorse zeelieden werden opgezocht en uitgenodigd voor kerkdiensten en stichtelijke bijeenkomsten. Een netwerk van 'stations' werd opgericht, onder leiding van het centrale bestuur van de Zeemansmissie. De werkzaamheden werden ondersteund door een nationaal netwerk van vrijwilligers en lokale vrouwenverenigingen. Naast de religieuze doelstelling had de missie ook als doel het contact van de zeelieden met het vaderland te versterken en ze als brave burgers voor de natie te behouden.⁵ In 1876 werd een 'station' van de Zeemansmissie in Nederland geopend. De Noorse vaart op Nederland kende toen geen dominante haven, maar was verdeeld tussen Amsterdam, Nieuwediep (Den Helder), Rotterdam en Dordrecht. Amsterdam werd eerst gekozen als standplaats van de zeemanspastor omdat de vaart hier het grootst was. Een woonhuis aan de Prins Hendrikkade aldaar werd ingericht als kerk, leeszaal en pastorie. De pastor was continu op reis, per trein en boot, om ook de andere havens te bezoeken. In de loop van de jaren tachtig begon de Rotterdamse haven zich af te tekenen als de belangrijkste haven van Nederland en de werkzaamheden van de Zeemansmissie verplaatsten zich geleidelijk naar deze havenstad. In 1892 koos de Zeemansmissie voor Rotterdam als hoofdlocatie in Nederland.

De havenstad Rotterdam en de zeelieden

In de tweede helft van de negentiende eeuw ontwikkelde Rotterdam zich van een relatief kleine handelsstad tot een belangrijke transitohaven. De aanleg van de Nieuwe Waterweg in de jaren 1880 zorgde voor een spectaculaire groei van de havenactiviteiten. De bevolking groeide mee: van ca. 90.000 bewoners in 1850 tot 300.000 in 1900, met nog een verdubbeling in de periode 1900 tot 1940. In 1909 werkte meer dan de helft van de actieve beroepsbevolking in havengebonden nijverheid en dienstverlening.⁶ De vakbondsleider Johan Brautigam kwam kort na de eeuwwisseling naar Rotterdam. In zijn boek *Langs de havens en op de schepen* (1956), over de strijd die de Algemene Nederlandse Zeemansbond in de jaren 1903-1918 voerde voor betere arbeidsverhoudingen voor zeelieden en dokwerkers, geeft Brautigam een beeld van het leven in de haven in die tijd. Hij beschrijft zijn eerste indrukken van Rotterdam, toen hij in 1903 aankwam in de stad:

Op de havens en rivierkaden bood de stad een beeld van drukte en leven, wat toch niet kon wegnemen, dat het een gore, vuile indruk maakte. Er bolderde zwaar gerei van ontelbare wagens met dubbel span over de bestrating van bolhoofdkeien. Op regenachtige dagen waren deze wegen zeer moeilijk begaanbaar. Gaande van de Leuvehaven naar de Boompjes en verder over de bruggen naar het havengebied (...) deed mij altijd denken aan de walgelijke buurten in Londen (...).⁷

Passagierende zeelieden vormden een vast onderdeel van het straatbeeld in de grote

havenstad. Na maanden op zee met lange werkdagen onder de ijzeren discipline van de schipper, en een verblijf in benauwde en onhygiënische omstandigheden onderdeks, zochten zij ontspanning aan wal. In de wijken dicht bij de havens wachtte hun vertier, maar ook veel gevaren. Aan wal viel de zeeman gemakkelijk ten prooi aan allerlei 'parasieten' die een aanval deden op zijn beurs. Bij korte verblijven lokten de vele kroegen in het havengebied. Hier werd de zeeman onder druk gezet om zo veel mogelijk te drinken en rondjes voor alle aanwezigen te betalen. De rosse buurten rond de Zandstraat en de Schiedamschedijk deden ook alles om zeelieden aan te trekken. Als een zeeman in Rotterdam afmonsterde, was hij van allerlei tussenpersonen afhankelijk om weer werk te krijgen. M.J. Brusse, een verslaggever van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, verkende in 1898, vermomd als zeeman, deze gesloten wereld om de misstanden zelf te ervaren en te documenteren. In zijn verslag beschrijft hij een netwerk van kroegbazen, slaapbazen en huurbazen. De huurbaas legde de contacten met de reders, en zorgde voor een plaats op een schip – tegen een flink percentage van het voorschot dat de zeeman van de reder kreeg in de vorm van een *advance note*. De slaapbazen die de zeeman onderdak boden, deden ook een aanslag op dit voorschot, in ruil voor meestal slechte accommodatie. Als tegenprestatie kreeg de zeeman behalve onderdak wat kleding en andere noodzakelijke uitrusting. Vaak was de zeeman al flink in de schulden geraakt als hij eindelijk weer aan boord ging. De kleine wereld beschreven door Brusse bevond zich in wat hij noemde

'het donkerst Rotterdam', het dichtbevolkte gebied tussen de Westzeedijk en de Delftsevaart, de Coolsingel en de Botersloot.⁸ In de directe omgeving van de havens bevonden zich ook andere instanties verbonden met de maritieme sector: consuls van zeevaartnaties, de douane, vertegenwoordigers van de reders, cargadoors, scheepsassuradoren en sloopshandelaars. Filantropische organisaties en vakbonden die zich inzetten voor het welzijn van de zeelieden vestigden zich ook in dit gebied, waar zij tegenwicht boden aan de slaapbazen. Deze omgeving werd het werkveld van de Noorse Zeemansmissie, maar ook organisaties van andere naties waren hier werkzaam. Een vroeg initiatief was de Britse *Rotterdam Seamen's Friend Society*, die in de periode 1876-1888 ook onderdak bood aan de Noorse Zeemansmissie. In haar boek over de Engelse kerk in Rotterdam maakt Anneke Barends-Kraak vermelding van een tweede Britse vereniging, de *Rotterdam Sailor's Friends Society*, opgericht door de Anglicaanse St. Mary's kerk en de Schotse kerk in Rotterdam. Deze vereniging, die gevestigd was aan de Leuvehaven, ging in 1893 op in de Anglicaanse *Rotterdam Mission to Seamen*.⁹ Later vestigden zich ook andere zeemansmissies en zeemanskerken in Rotterdam: de Zweedse in 1909, de Finse in 1927, en de Deense pas in 1954.¹⁰ De eerste nevenvestiging van de Noorse Kerk was in Rotterdam gehuisvest in een pand in de Grootte Draaisteeg, gehuurd door de *Rotterdam Seamen's Friend Society*.¹¹ De twee verenigingen betrokken in 1886 samen weer een ander pand, Boompjes 113. In

1888 verhuisde de Noorse missie, die niet langer ruimte wilde delen met een vereniging van een andere geloofsbelijdenis, naar een pand aan de Leuvehaven, nummer 203. Twee jaar later vond weer een verhuizing plaats, naar Boompjes 44. Dit werd nu de hoofdzetel van de Noorse Zeemansmissie in Nederland, tot nog een verhuizing plaatsvond in 1906, naar Boompjes 92. Aan dit zwerven de bestaan kwam pas een einde in 1914, met het opleveren van het nieuwe kerkgebouw aan de Westzeedijk.¹²

Activiteiten gericht op de zeelieden

De 'Zeemansmissie' in Rotterdam bestond in feite uit niet meer dan een handvol mensen: de pastor zelf, zijn vrouw, die achter de schermen het werk van haar man ondersteunde, en vanaf 1907 ook een betaalde assistent. De eerste assistent van pastor Saxe heette Mikael Landro. Er was ook eerder een assistent in dienst van de Zeemansmissie, Johan Petter Olsen, die werkzaam was in Amsterdam. Vrijwillige hulp werd soms geboden door gelovige zeelieden die tijdelijk zonder werk waren. De aantallen zeelieden waren groot: een schatting uit 1913 geeft aan dat in dat jaar 800 Noorse schepen aanlegden in Rotterdam, met in totaal 20-25.000 zeelieden; 4.600 af- en aanmonsteringen van Noorse zeelieden werden in dit jaar geregistreerd en vele Noorse zeelieden hadden Rotterdam als thuisbasis.¹³ In de veertig jaren sinds het begin van de activiteiten van de Zeemansmissie in de 'Hollandse havens', zoals die in Noorwegen werden genoemd, had een grote verandering plaats gevonden. De oude zeeschepen waren verdrongen door de nieuwe

stoomschepen, en het bruto tonnage was fors vergroot, zoals deze tabel laat zien.¹⁴

Jaar	1873	1900	1913
Totaal aankomsten	770	670	883
Zeilschepen	733	113	18
Stoomschepen	37	557	865
Totaal tonnage	103852	447498	1034965

Rotterdam was in de loop van deze periode de dominante haven geworden. Terwijl de Noorse vaart op Nederland in de negentiende eeuw was verdeeld over verscheidene havens, wijzen de cijfers uit 1913 bijna uitsluitend op aanlopen in Rotterdam. De nieuwe situatie had consequenties voor de werkdruk van de zeemanspastor. De mechanisering van het lossen en laden in deze periode betekende dat de schepen korter in de haven bleven; de zeelieden kregen minder tijd aan wal en moesten doorwerken, tenzij zij afmonsterden. Om zo veel mogelijk zeelieden te bereiken, moest de pastor efficiënt werken. De inhoud van het 'aanbod' aan de zeelieden bleef echter in wezen hetzelfde. Elke zondag werden twee diensten gehouden, in de ochtend en middag, waarvan de tweede een aanvullend karakter had en later geschrapt werd. In deze diensten werd de

liturgie en het programma van de Noorse 'moederkerk' gevolgd, met vaste Bijbelteksten en thema's voor de preek voor elke zondag in het jaar. Er werd veel gezongen uit het officiële boek der gezangen, *Landstads salmebok*, dat in Noorwegen vastgesteld was. De dienst werd gehouden in het Noors, maar Zweedse en Deense zeelieden waren ook welkom. Ze konden met een beetje inspanning de dienst volgen, want de talen lagen dicht bij elkaar, en de schrifttaal in Noorwegen was in deze periode niet of nauwelijks te onderscheiden van het Deens. Niet iedere zeeman was in de gelegenheid om op zondag naar de kerkdienst te komen. Een alternatieve mogelijkheid vormden de stichtelijke bijeenkomsten die op een doorweekse avond werden gehouden. Deze waren vrijer van vorm dan de kerkdiensten, en bestonden uit het lezen van Bijbelteksten, gebed, en meer informele gesprekken tussen de pastor en de zeelieden. De zeemanspastor voerde ook andere kerkelijke rituelen uit, bij doop, huwelijk en begrafenissen. In Noorwegen was de kerk verantwoordelijk voor het bijhouden van de burgerlijke stand en de zeemanspastor moest hierover rapporteren aan het thuisland. Wegens de vele risico's van het zeemansleven werden vrij veel begrafenissen verzorgd, van vooral jonge zeelieden die overleden waren aan ziekte of door ongelukken. Zieke zeelieden werden ook van de schepen naar de ziekenhuizen gebracht. Het bezoeken van deze zieken behoorde tot de taken van de zeemanspastor, die een 'toegangspasje' kreeg van het ziekenhuis, en daardoor op elk moment toegang had. Hij ging regelmatig langs bij de

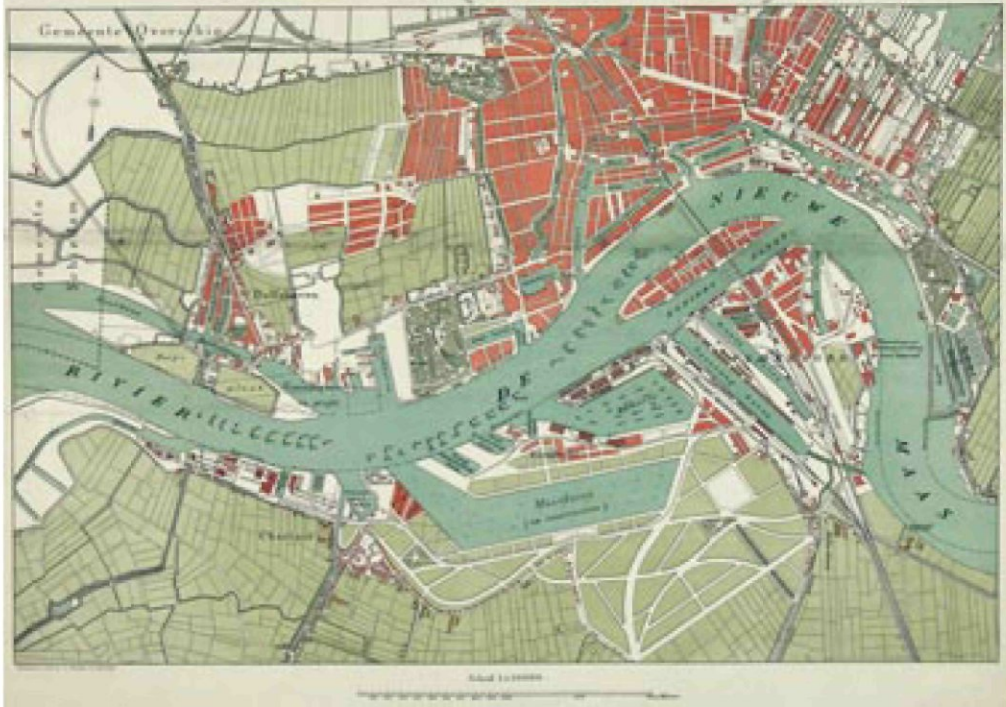
ziekenhuizen en informeerde naar Scandinavische patiënten daar. De troost die de pastor kon bieden was een vriendelijk gesprek in de eigen moedertaal, met een stichtelijke boodschap die de zeeman dichter bij Gods rijk moest brengen. Door afstand te nemen van een zondig leven kon de zeeman vertrouwen op vergiffenis van God. Voor doodzieke, bange mensen was dit perspectief uiteraard zeer belangrijk.

De leeszaal verschafte de Zeemansmissie een belangrijke mogelijkheid om dagelijks contact te houden met de doelgroep, buiten de kerkdiensten om. De leeszaal was in principe de hele dag open, tot een uur of tien in de avond. Hier konden zeelieden langskomen om Noorse kranten te lezen, brieven naar huis te schrijven of gewoon met collega's nieuws uit te wisselen. De pastor (en ook zijn vrouw) kwam regelmatig langs voor een praatje, terwijl een assistent altijd aanwezig was om toezicht te houden. In de leeszaal vonden ook de eerdergenoemde wekelijkse stichtelijke bijeenkomsten plaats. Ook andere activiteiten werden in de leeszaal aangeboden, om alternatieven te bieden voor het wereldse vertier in de havenstad. 'Lantaren-avonden' werden gehouden, waar plaatjes werden getoond door middel van een 'magische lantaren', een soort vroege diaprojector. Deze voorstellingen werden later opgevolgd door de eerste films. Muziek werd gespeeld, op de piano en later op een nieuwe uitvinding, de grammofoon, door pastor Saxe aangeschaft in 1910. Een andere aanwinst was het biljart, aangekocht in 1916. Dit kon zeelieden aantrekken die anders niet naar de leeszaal zouden komen.

Een service die werd geboden door de Zeemansmissie was het sturen van opgespaard geld naar de familie in het thuisland, een ingewikkelde, kostbare en tijdrovende procedure in die tijd. Geld werd ook veilig bewaard voor zeelieden tijdens een verblijf aan de wal. Voor de zeeman kon deze hulp onnodige verspilling, of zelfs diefstal, van zijn zuur verdiende loon voorkomen. Vanuit het nationale perspectief gezien was het van belang dat het loon van de zeelieden regelmatig naar huis werd gestuurd. Als de zeeman dat niet deed, konden zijn gezin of zijn ouders in armoede belanden en moesten zij uiteindelijk een beroep doen op de armenzorg.

Het jaarlijkse kerstfeest was een hoogtepunt in de activiteiten van de Zeemansmissie. De voorbereidingen begonnen ruim van tevoren, met de aanvoer van een echte, Noorse kerstboom per schip vanuit Noorwegen. Kerstversiering voor de boom werd gemaakt door de vrouw van de pastor en soms door de zeelieden zelf als zij aan wal zaten in de dagen voor kerst. Kerstpakketten werden toegevoerd naar het missiestation vanuit het hoofdkantoor in Bergen. De feesten waren buitengewoon goed bezocht, door honderden Noorse en andere Scandinavische zeelieden. Meer dan één feest werd gehouden om zo veel mogelijk zeelieden te kunnen bereiken. De viering begon met een plechtige kerkdienst, waar de kerstboom naast het altaar stond. Kerstliederen werden gezongen en het Lucas-evangelie gelezen. Na de dienst ging het feest door in de leeszaal, waar koffie en Noorse *julekake* (een soort krentenbrood) werden geserveerd. Het hoogtepunt van het

LE PORT DE ROTTERDAM EN 1898

afb. 2. Plattegrond van de Rotterdamse havens in 1898. De Maashaven was toen nog in aanbouw. De Noorse zeemanspastors bezochten de hier afgemeerde Noorse schepen. Zeemanspastor Niels Christie beschreef zijn ronde door de havens in 1898, langs de Petroleumhaven, de Katendrechtse haven, de Rijnhaven, de Spoorweghaven en Binnenhaven. De pastor nodigde de zeelieden uit voor de dienst in de Zeemanskerk of stichtelijke bijeenkomsten in de leeszaal. (GAR, I | 30)

feest was het uitdelen van de kerstpakketten. De inhoud van deze pakketten was in de loop van het voorafgaande jaar verzorgd door de leden van de vrouwenverenigingen, die de Zeemansmissie ondersteunden. Gebreide

handschoenen en sokken, geborduurde doekjes, en soms een Bijbel, waren met liefde ingepakt, met een groet van de geefster erbij. De kerstpakketten werden uitgepakt met veel vrolijkheid. Het begeleidende briefje van de

afzender kon serieus of humoristisch zijn, bijvoorbeeld gericht 'aan de jongste zeeman aan boord', 'aan een die van Gods woord houdt' (een Bijbel), of 'aan de ergste vrouwenhater'. Na het uitdelen van de pakketten werden de zeelieden in een toespraak aangemoedigd om de banden met het thuisland in stand te houden, en de mensen thuis niet te vergeten. Als naam en adres van de afzender bekend waren, werd de zeeman geacht een dankbrief te schrijven aan de geefster.

Scheepsbezoeken in de haven

Om de zeelieden te bereiken en uit te nodigen naar de kerkdiensten en de leeszaal moest de zeemanspastor regelmatig de Noorse schepen bezoeken die op dat moment in de havens lagen. Een gedetailleerde beschrijving van zo'n ronde langs de havens gaf pastor Niels Christie in een rapport van 1898. Zijn beschrijving geeft een goede indruk van dit onderdeel van het werk van de zeemanspastor. Christie startte zijn ronde vanuit de locatie Boompjes 44 met een wandeling van twintig minuten naar het veerstation, waar hij een veerboot nam naar de zuidoever van de Maas. Zijn eerste stop was de Petroleumhaven, waar veel Noorse schepen lagen die terpentijnolie en hars vervoerden. Van hieruit ging hij naar de Katendrechtse haven, een drukke haven met zowel zeilschepen als stoomschepen, waar goederen uit alle delen van de wereld werden gelost. Hier was het altijd een grote drukte aan boord: kleermakers, schoenmakers, slaapbazen en marskramers kwamen hun diensten aanbieden en de pastor kon moeilijk een rustige plek vinden voor een gesprek met een zeeman. Daarna

bezoekt Christie de Rijnhaven, een grote haven voor stoomschepen, waar de schepen waren afgemeerd aan boeien en meerpalen, op enige afstand van de wal. Het was daarom lastig voor de bemanning om aan wal te komen en voor de pastor om aan boord te komen; dit lukte alleen als er toevallig een boot beschikbaar was. Vervolgens ging Christie langs de Spoorweghaven en de Binnenhaven, met zeilschepen en stoomschepen uit vele naties. Als de tijd krap was, beperkte de pastor zich tot een bezoek aan de Scandinavische schepen; als er meer tijd was, ging hij ook naar schepen uit andere landen, in het bijzonder Engelse schepen, om daar te informeren naar mogelijke Scandinavische zeelieden. De laatste bestemming op Christies ronde was de Nassaukade; van hieruit kon de zeemanskerk makkelijk bereikt worden via de Willemsbrug. Deze ronde was beperkt tot schepen die hij te voet kon bereiken; de ronde nam vier tot vijf uur in beslag, als het aantal Scandinavische schepen in de haven niet te groot was. Anders moest de pastor zijn bezoek verspreiden over meer dagen.

Schepen die verder van de wal gemeerd lagen, in dieper water, moesten per boot bezocht worden. Met de toenemende grootte van de stoomschepen in het begin van de twintigste eeuw was dit steeds vaker het geval; de oude havens waren voor deze nieuwe schepen niet diep genoeg. In het begin werden deze schepen per roeiboot bereikt - waarbij de pastor zelf zijn boot moest roeien - maar met de toenemende drukte in de haven was dit niet meer te doen. In 1905 werd een afspraak gemaakt tussen zeemanspastor

afb. 3. De kerkboot *Sifh*, rond 1908, met zeelieden op weg naar de Zeemanskerk. In 1908 kocht zeemanspastor Jens Saxe deze twee jaar oude motorboot van scheepsbouwer Wilton voor de Zeemansmissie, om gemakkelijker de schepen te kunnen bezoeken en zeelieden op te halen voor de kerkdienst. De boot kon veertig zeelieden vervoeren. Op de achtergrond de Boompjes; het vierde gebouw van links, Boompjes 92, is het christelijke Zeemanshuis voor Scandinavische zeelieden, waar de Zeemansmissie toen ook gevestigd was. (foto privécollectie Harald Daasvand)

Geelmuyden, de voorganger van pastor Saxe, en scheepsbouwer Wilton dat de Noorse zeemanspastor enkele keren per week een stoomsleepboot van Wiltons Machinefabriek en Scheepswerf mocht lenen voor scheepsbezoek, en ook op de zondagochtend.¹⁵ De boot was echter niet altijd beschikbaar. Onder pastor Saxe kwam een betere oplossing tot stand, weer in samenwerking met Wilton. (Uit de Noorse bronnen blijkt niet met welke 'heer Wilton' de pastor contact

had, de oudere broer, Bart jr., of de jongere, John Henry; die twee leidden samen het bedrijf in deze periode.) Een motorboot zou voor de Zeemansmissie worden aangeschaft. De boot zou enerzijds de pastor naar de schepen kunnen brengen, anderzijds zeelieden ophalen voor de kerkdienst of leeszaal, en vervolgens terugbrengen. De keuze viel op de twee jaar oude motorboot *Jeanne*, aangeboden door Wilton; deze viel goedkoper uit dan een nieuwe boot, die veel te duur

afb. 4. Ansichtkaart uit 1911 van het christelijke Zeemanshuis voor Scandinavische zeelieden, Boompjes 92. De Noorse vlag is goed zichtbaar boven de ingang. Het Zeemanshuis werd opgericht in 1892 door zeemanspastor Thorvald Isaachsen maar kreeg een zelfstandige status ten opzichte van de Zeemansmissie. In het Zeemanshuis konden twintig tot dertig zeelieden logeren in de periodes tussen af- en aanmonsteren. De Zeemansmissie deelde deze huisvesting met het Zeemanshuis in de periode 1906-1914, toen het nieuwe kerkgebouw gereed kwam. Het Zeemanshuis verhuisde toen naar Willemsplein 2.

(foto Strauss, Rotterdam. Privécollectie Harald Daasvand.)

zou zijn voor het beperkte budget van de Zeemansmissie. De afgesproken prijs was ongeveer 5000 gulden. De boot kreeg een wat cryptische nieuwe naam: *Sifh* –een afkorting van de naam van de Zeemansmissie, *Sjømansmissjon i fremmede havne*. Ook de lopende kosten moesten gedekt worden voor zowel brandstof en onderhoud als loon voor een kapitein. Deze kosten waren berekend op 2800 gulden per jaar, een aanzienlijk bedrag. Een oplossing werd gevonden dankzij de welwillendheid van zowel de heer

Wilton als de heer S.B. Ortt, rijkshavenmeester en waterschout in Rotterdam. Wilton bood aan al het onderhoud gratis uit te voeren. Ortt was bereid om de boot van de Zeemanmissie te huren op tijdstippen waar die toch niet werd gebruikt en zo bij te dragen aan de dekking van de kosten. De boot werd onder meer gehuurd voor gebruik door de havenpolitie. Verder bood Ortt een gratis ligplaats in de Veerhaven aan, onder toezicht van de politie, vlak bij zijn eigen huis. Pastor Saxe beschreef Ortt als een van de beste

afb. 5. Zeelieden in de leeszaal van de Noorse Zeemansmissie, Boompjes 92. Hier konden Noorse zeelieden tijdens een verblijf aan wal Noorse kranten en boeken lezen, of brieven naar huis schrijven. De leeszaal bood een rustig en veilig alternatief voor de kroegen, danshuizen en bordelen die in in de Zandstraatbuurt en rond de Schiedamsedijk alom aanwezig waren en waar de zeeman ten prooi kon vallen aan uitbuiters en oplichters. Deze prentbriefkaart dateert waarschijnlijk van rond 1910. (foto privécollectie Harald Daasvand)

vrienden van de Zeemansmissie in Rotterdam, 'een warmhartige christen, die zelf een christelijk tehuis voor zeelieden heeft opgericht'.¹⁶ Het tehuis waar Saxe naar verwijst was dat van de (christelijke) Zeemansbond, opgericht in 1899, gevestigd aan de Westerkade.¹⁷ Uit de welwillende houding van zowel Wilton als Ortt blijkt dat de Noren niet alléén waren in de zorg voor het welzijn van de zeelieden. Ook onder Rotterdammers in leidende posities leefde het besef dat iets voor deze beroepsgroep moest worden gedaan.

Het nieuwe kerkgebouw

Al snel na zijn aankomst in Rotterdam in 1906 ontstond bij pastor Jens Saxe het idee om een nieuwe kerk te bouwen die een Noorse uitstraling moest krijgen. De huisvesting van de Zeemansmissie, het pand Boompjes 92, werd vanaf dat jaar gedeeld met een 'Christelijk tehuis voor Scandinavische zeelieden', dat tijdelijk onderdak bood aan zeelieden tijdens hun verblijf aan wal. De doelstellingen van de twee instellingen waren verwant, maar toch verschillend genoeg om wrijvingen te geven. Een eigen

afb. 6. Deze *artist impression* van de Noorse zeemanskerk werd in 1913 gemaakt door de architect Arnstein Arneberg. Op de achtergrond zijn heuvels, of misschien grote bomen, te zien. De architect had blijkbaar nog geen bezoek aan Rotterdam gebracht om de toekomstige ligging van de kerk te verkennen. De schets werd door de bouwheer Jens Saxe ingezet om belangstelling voor zijn project te wekken bij de Rotterdamse autoriteiten en burgers. (schets in collectie Riksantikvarens Arkiv, Oslo)

kerkgebouw zou de Noorse Zeemansmissie meer zichtbaar maken in de havenstad. De moederorganisatie vond het plan te ambitieus, maar Saxe zette het niet uit zijn hoofd. In 1911 kwam het project in een stroomversnelling. De huur van Boompjes 92 werd door de eigenaren opgezegd en er moest een nieuwe huisvesting worden gezocht. Saxe nam contact op met de Directeur Plaatselijke Werken in Rotterdam, E.C. Burgdorffer, en zette zijn plan voor nieuwbouw uiteen. De belangstelling van Burgdorffer werd gewekt toen Saxe uitlegde dat hij het kerkgebouw in

hout wilde uitvoeren, in een traditionele Noorse stijl. Burgemeester Zimmerman was ook gecharmeerd van het plan van Saxe en een officieuze toezegging werd gedaan om bouwgrond beschikbaar te stellen voor het kerkgebouw. De gekozen locatie was Het Park aan de Westzeedijk. Saxe begon een inzameling voor de kerk, zowel in Noorwegen als in Nederland. In Noorwegen droeg de koning persoonlijk bij met een gift en een positieve aanbeveling. Het meeste geld voor het project werd opgehaald in Noorwegen, maar ook in Nederland droegen leden van de

'Noorse kolonie' en Nederlandse vrienden van Noorwegen bij. Een van deze donors was Pieter Droogleever Fortuyn, die later burgemeester van Rotterdam zou worden. De redenen voor zijn sympathie voor de Noorse kerk zijn in de bronnen niet genoemd; misschien was er sprake van een Noors familieverband. In 1912 werd een wedstrijd gehouden tussen drie geselecteerde Noorse architecten voor het tekenen van een kerkgebouw met pastorie en leeszaal. Het duo Arnstein Arneberg (1882-1961) en Magnus Poulsson (1881-1958) kreeg de opdracht. Deze architecten, die in dit project voor het eerst samenwerkten, verwierven later grote bekendheid in Noorwegen als de ontwerpers van het nieuwe stadhuis in Oslo. De twee architecten, die elk een eigen architectenbureau hadden, hebben ook een belangrijk stempel op de stad Oslo gedrukt. De architecten werden in het najaar van 1912 uitgenodigd om naar Rotterdam te komen om de voorziene bouwlocatie in ogenschouw te nemen en het ontwerp verder uit te werken. Hun ontwerp werd goed ontvangen door de Rotterdamse autoriteiten. Het college van burgemeester en wethouders bereidde een besluit van de gemeenteraad voor om een stuk grond aan de Noorse Zeemansmissie te verhuren voor een periode van 99 jaar. Het terrein was circa 900 m² groot en gelegen in de noordwestelijke hoek van het Heuvelveld, een gebied grenzend aan Het Park. Op de avond van de gemeenteraadszitting van 13 februari 1913, waar het voorstel op de agenda stond, kwam er echter protest vanuit onverwachte hoek. De aanleiding daarvoor was een artikel in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 12

februari waarin de Rotterdamsche Voetbalbond en de vereniging Rotterdamsch Voetbalbelang bezwaren kenbaar hadden gemaakt. Deze verenigingen riepen de gemeenteraadsleden op om het voorgenomen besluit van het college te verwerpen, omdat het indruiste tegen eerder gemaakte afspraken. Het Heuvelveld was door de gemeente aangemerkt als een sportterrein; nu werd een hoek van het terrein 'ingepikt' voor een kerkgebouw. De voetballers vreesden dat dit een beknotting zou betekenen van de mogelijkheid om op zondag te voetballen op het Heuvelveld.¹⁸ De oppositie in de gemeenteraad nam de bezwaren over. Wordvoerder was de sociaaldemocraat en vakbondsmann Hendrik Spiekman, die sinds 1901 de SDAP vertegenwoordigde in de raad; de fractie bestond sinds 1911 uit drie leden. Een verhit debat volgde, waarin een discussie van een jaar eerder in herinnering werd gebracht. Toen had een confessionele partij gepleit voor het verbieden van voetbal op zondag in een poging de min of meer slapende Zondagwet nieuw leven in te blazen. Deze poging was mislukt maar het thema lag nog gevoelig. Het mocht niet baten dat in het voorgestelde contract met de Zeemansmissie expliciet was opgenomen dat aan de sporters op het aangrenzende terrein geen beperkingen mochten worden opgelegd. De uitkomst van het debat was dat het college het voorgenomen besluit ter heroverweging moest terugtrekken. Een maand later, op 13 maart 1913, stond de 'kerkzaak' opnieuw op de agenda, zonder inhoudelijke wijziging van het voorstel. In de tussentijd was het debat doorgegaan in de kranten, en pastor Saxe had ook persoonlijk

afb. 7. Foto van de kerk in aanbouw, gemaakt op 16 februari 1914. De bouw van de kerk werd uitgevoerd door het Noorse bedrijf Strømmen Trævarefabrik, dat gespecialiseerd was in het leveren van 'bouwpakketten' voor houten gebouwen. De planken werden op maat gezaagd en per schip vervoerd naar Rotterdam. Timmerlieden van het bedrijf reisden mee om de kerk ter plaatse op te bouwen. De inwijdingsceremonie vond plaats op 26 juli 1914. (foto in archief Sjømannsmisjonen, Statsarkivet Bergen)

een aantal gemeenteraadsleden benaderd om hen van mening te doen veranderen. In het debat, dat uren duurde, werden dezelfde argumenten over de combinatie voetbal en kerk herhaald. Het liberale raadslid G.W. Burger, die tevens de honoraire consul voor Noorwegen was, nam als eerste het woord met een uiteenzetting over de omvang van de Noorse zeevaart op Rotterdam. Hij beschreef de inzet van de Zeemansmissie voor de Noorse zeelieden in de havenstad. Er werd verder in het debat niet geageerd tegen het idee van nieuwbouw voor de Zeemanskerk

als zodanig; het ging vooral om de locatie. Eén liberaal raadslid, J.S. Hollander, had wél bezwaren tegen het plaatsen van een houten gebouw op deze plaats. Een dergelijke houten constructie zou goed passen bij Noorse fjorden en bossen, maar niet aan de Westzeedijk, die in de toekomst naar verwachting een van de hoofdverkeerswegen zou zijn, met grote stenen gebouwen. Daar zou een houten bouwwerk evengoed passen als 'een Zaanse windmolen op onze aanstaande Stadhuis-boulevard'.¹⁹ In het debat werd echter niet op dit argument ingegaan. Aan het

eind van het debat hield burgemeester Zimmerman een toespraak. Hij onderkende het belang van de sportbeoefening, maar pleitte ook voor ruimte voor andere belangen. Zimmerman eindigde zijn betoog met het uitspreken van grote waardering voor de doelstellingen en activiteiten van de Zee-mansmissie:

(...) dat ik grooten eerbied heb voor de energie en offervaardigheid van een zóó kleine natie, om zoo ver van honk een mooi kerkgebouw op te richten met leeszaal, zoals hier wordt gesticht. Wat ik bedoel is, dat door de totstandkoming van deze kerk en deze stichting aan duizenden en nog eens duizenden vreemde zeelieden in deze haven een goed en veilig tehuis zal kunnen worden verschaft, waar zij zich zullen gevoelen gebonden aan hun vaderland en waar zij wellicht van menigen verkeerden weg zullen worden teruggehouden.²⁰

Het voorgenomen besluit werd vervolgens aangenomen met 29 tegen 8 stemmen. Het bouwproject was gereed. De bouw begon in de winter van 1913-1914. In mei was het gebouw gedeeltelijk gereed, maar nog niet afgewerkt. De plechtige, officiële opening van de kerk vond plaats op 26 juli 1914. Pastor Saxe had al het mogelijke gedaan om er een groots evenement van te maken. De kunstenaar Domenico Erdmann werkte tot bijna de laatste dag aan de beschildering van plafond en wanden van de kerkruimte. Erdmann had ook de ontwerpen gemaakt voor het houten beeldhouwwerk dat de buitenkant van het gebouw siert. De bisschop van Bergen en een aantal zeemans-

pastors uit andere missiestations in Europa kwamen naar Rotterdam om de inwijdingsceremonie uit te voeren. Met het Noorse ministerie van defensie was afgesproken dat de kanonneerboot *Frithjof* naar Rotterdam zou komen om de feestelijke opening verder op te luisteren. De Noorse gasten werden door de gemeente Rotterdam met veel egards ontvangen en over en weer werden diners gegeven. Ook voor de gewone 'Jantjes' van de *Frithjof* werden een concert en een lunch georganiseerd. Bij de inwijdingsceremonie was de kleine kerkruimte, die honderd zitplaatsen heeft, tjokvol. De aangrenzende leeszaal bood gelukkig meer zitplaatsen; de aanwezige journalisten schatten dat in totaal ongeveer driehonderd mensen aanwezig waren. Daaronder bevonden zich burgemeester Zimmerman en een aantal wethouders en hogere ambtenaren. De consuls generaal van de Scandinavische landen en van de Verenigde Staten waren ook aanwezig, evenals de kunstenaar Erdmann, de gehele Noorse 'kolonie' en Noorse zeelieden van zowel de *Frithjof* als van andere Noorse schepen in de haven. Aan het eind van de ceremonie hield pastor Saxe een dankrede voor de autoriteiten van Rotterdam voor hun medewerking bij '(...) het doen verrijzen van deze kerk, dit stukje Noorwegen, op deze mooie plaats, in deze heerlijke omgeving'.²¹ Tijdens de kerkelijke plechtigheden was er tijd genoeg om de exotische decoratie van het nieuwe gebouw goed te bekijken. Het geheel maakte indruk op de journalisten, zo valt op te maken uit de verslaggeving. Het 'typisch Noorse' karakter van het gebouw viel sterk op: in de eerste plaats de houten con-

afb. 8. Deze prentbriefkaart, waarschijnlijk de oudste foto van de Zeemanskerk, werd op 20 december 1918 door pastor Jens Saxe verzonden aan pastor Sven Schartum, secretaris-generaal van de Zeemansmissie in Bergen. De kerk staat hier nog op de oorspronkelijke locatie aan de rand van het Heuvelveld. Links de kerk zelf, rechts de pastorie, in het midden de leeszaal. (foto Strauss, Rotterdam. In archief Sjømannsmisjonen, Statsarkivet Bergen.)

structie. Daarnaast de indeling, bestaande uit een klein maar hoog, bijna vierkant kerkgedeelte, verbonden met de pastorie door een leeszaal met een laag plafond. De wanden waren aan de buitenkant bruin gebeitst; ter weerszijden van het ingangsportaal bevonden zich pilasters versierd met voorstellingen van de vier evangelisten; verder waren de oude christelijke symbolen van het Lam Gods en de Pelikaan uitgewerkt, alle in houtsnijwerk, geschilderd in heldere kleuren. Boven de ingang pronkte een goudbeschilderd houten beeld van de Heilige Olav, de beschermheili-

ge van de Noorse natie. De wanden en het plafond van de kerkruimte waren volledig beschilderd in warme, Noorse 'boerenkleuren', met voorstellingen van Christus en de apostelen, engelen en decoratieve pauwen en acanthusmotieven. De schilder, Domenico Erdmann, had als restaurateur van kerkinterieurs gewerkt en een omvattende studie gemaakt van de traditionele Noorse kerkdecoratie uit de zeventiende en achttiende eeuw. Hij liet zich hierdoor inspireren bij de decoratie van de Zeemanskerk in Rotterdam. Het kleurrijke geheel moet voor Nederlan-

afb. 9. Schets van de voorgestelde verhuizing van de Zeemanskerk in verband met de aanleg van de Maastunnel, uitgewerkt door de Gemeentelijke Technische Dienst in 1936. Links de oorspronkelijke ligging van de kerk; in het midden van de kaart de nieuwe ligging bij de ingang van het Park. (schets in archief Sjømannsmisjonen, Statsarkivet Bergen)

ders, die gewend waren aan de kenmerkende witte wanden van de Protestantse kerken hier te lande, verrassend zijn geweest.

De feestelijke inwijding van de kerk vond plaats op het –achteraf gezien– laatst mogelijke moment; enkele dagen later verklaarden de grote mogendheden elkaar officieel de oorlog en was de Eerste Wereldoorlog een feit. De nieuwe kerk diende voortaan als zetel van de Zeemansmissie in Nederland en de traditionele activiteiten gericht op de zee-lieden gingen door, ook tijdens de oorlog. Slachtoffers van getorpedeerde Noorse schepen werden hier opgevangen. In de oorlogs-

jaren kwam de haven bijna tot stilstand, om later geleidelijk weer op te bloeien. Pastor Saxe ging in 1922 met zijn gezin terug naar Noorwegen en werd opgevolgd door pastor Herman Laading. Saxes verblijf in Rotterdam viel nagenoeg samen met de ambtstermijn van burgemeester Zimmerman (1906-1923), die een jaar later vertrok naar Wenen. De bouwgeschiedenis van de Zeemanskerk laat zien dat deze twee heren, van zo verschillende achtergrond, een wederzijdse waardering voor elkaar hadden. Jens Saxe droeg zowel Zimmerman als Burgdorffer voor om een Noorse Koninklijke onderscheiding te ontvan-

afb. 10. Zuid- en oostgevel, met koorpartij. De koorpartij werd verdiept bij de verhuizing in 1937, om ruimte te maken voor een sacristie achter het koor. Op de gevels zijn beschilderde houten beelden aangebracht met voorstellingen van het Lam Gods, de Pelikaan en de Heilige Olav. Op deze foto is het Lam te zien bovenaan de pilasters; op de zijgevel is een beeldje van Olav als heidense koning te zien, vóór zijn bekering. Boven het ingangsportaal van de kerk (niet op de foto) is Olav ook uitgebeeld, nu als heilige. De ontwerpen voor de beelden zijn van de Noorse kunstenaar Domenico Erdmann, die ook het interieur van de kerk heeft gedicoreerd.

(foto Virginia Hoel, 2009)

gen als blijk van waardering voor de grote steun die ze hadden verleend aan het kerkproject. De Noorse ambassadeur steunde dit initiatief, dat waarschijnlijk is gerealiseerd. In een familiegeschiedenis van de familie Saxe is vermeld dat Jens Saxe kort na de voltooiing van het kerkproject werd voorgedragen voor benoeming in de Orde van Oranje-Nassau, hoogst waarschijnlijk op initiatief van Zimmerman.²²

Latere geschiedenis van het kerkgebouw

Twee ingrijpende gebeurtenissen vonden plaats in de decennia na de bouw van de kerk: de eerste in 1937, de tweede in 1941. Eind 1935 kreeg de Noorse zeemanspastor een vooraankondiging van de gemeente Rotterdam dat de erfpacht zou worden opge-

zegd wegens nieuwe stedenbouwkundige ontwikkelingen. Het traject van de nieuwe Maastunnel zou komen waar de Noorse kerk stond.²³ In het oorspronkelijke contract uit 1914 was de erfpacht vastgelegd voor 99 jaar, maar wel met de bepaling dat de gemeente de erfpacht eerder kon opzeggen als de grond voor andere doeleinden nodig was. Daar tegenover stond dat de gemeente de kosten van het gebouw zou compenseren, tot het bedrag van de oorspronkelijke bouwkosten, verminderd met het waardeverlies op grond van slijtage. In deze bepaling was niets opgenomen over een eventuele waardestijging. Onderhandelingen vonden plaats tussen de Zeemansmissie, vertegenwoordigd door pastor Alf Salvesen, en de Gemeentelijke Technische Dienst. De twee hoofdalternatie-

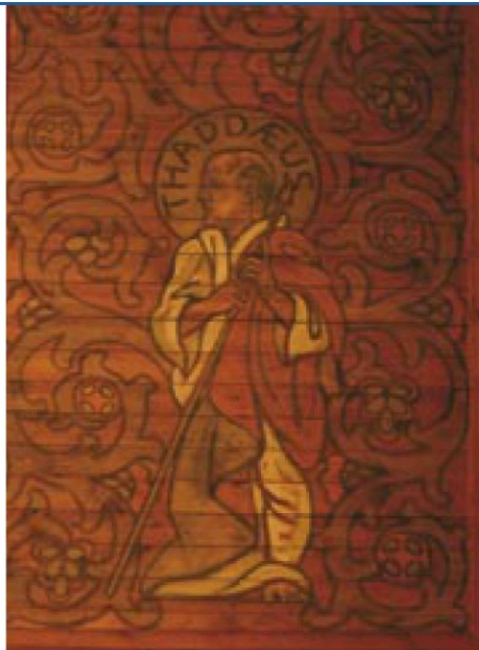
afb. 11. De wanden en het plafond van de kerk zijn door kunstenaar Domenico Erdmann gedecoreerd met afbeeldingen van Christus en de apostelen, engelen, pauwen en acanthusbladen. Het schilderij in het altaarstuk, met een voorstelling van Christus aan het kruis, is een zeventiende-eeuwse navolging van Antonie van Dijck. Het houten altaarstuk zelf is van 1937 en is ook ontworpen door Erdmann. Links een barokke, zeventiende-eeuwse preekstoel uit een Noorse kerk, een gift aan de Zeemanskerk. Uiterst links is één van drie gebrandschilderde ramen met bijbelse motieven zichtbaar; uitgebeeld is het Meer van Genesareth. (foto Marion Busch, 2009)

ven die werden besproken waren verplaatsing van het gebouw, of slopen en oprichten van een nieuw kerkgebouw, in hout of in steen. De gemeente stelde zich welwillend op. Dat was niet zo verbazingwekkend, want zoals eerder vermeld: burgemeester Pieter Droogleevoer Fortuyn was een vriend van de Noren en hij had persoonlijk bijgedragen aan het fonds voor bouw van de nieuwe kerk. Gekozen werd voor verplaatsen omdat dit

goedkoper zou uitvallen en ook wegens de bijzondere architectuur van het gebouw. De gemeente bood de kerk een nieuwe plaats aan, circa 180 meter verderop aan de Westzeedijk, bij de ingang van Het Park. Ter compensatie van de kosten van verhuizing en verbouwing stelde de gemeente een bedrag van fl. 31.360,- voor.²⁴ De verplaatsing vond plaats in de zomer van 1937. Het gebouw werd opgedeeld in drie delen: kerk, leeszaal

afb. 12. Detail van een engel, aan de noordwand van de kerk. (foto Marion Busch, 2009)

afb. 13. Detail van een wanddecoratie: de apostel Thaddeus, links van het koor, op de oostwand. De kunstenaar, Domenico Erdmann, heeft in Thaddeus de bouwheer, pastor Jens Saxe, geportretteerd opdat hij altijd in zijn kerk zou blijven. (foto Marion Busch, 2009)

en pastorie, die één voor één werden verplaatst. De zware dakbedekking van Noorse leisteen moest worden afgenomen, leidingen en pijpen werden verwijderd. Uiteraard moest er veel gebeuren bij het weer in elkaar zetten van het gebouw en de gelegenheid werd benut om enkele veranderingen aan te brengen. Een Rotterdamse architect, Van der Heyden, werd hiervoor aangetrokken. De

koorpartij van de kerk werd met twee meter verdiept om ruimte te creëren voor een sacristie. De leeszaal werd verlengd met twee meter om iets meer ruimte te bieden zonder het karakter van het gebouw te veel te veranderen. De pastorie werd van binnen grondig vertimmerd. Plannen uit 1934 voor de omlijsting van een nieuw altaarstuk werden nu gerealiseerd. In 1932 had de toenmalige zee-

afb. 14. De Zeemanskerk overleefde het bombardement van 1940, maar werd op 3 oktober 1941 getroffen door een Engelse brandbom. De bom ontplofte op de zolder van de pastorie en het vuur verspreidde zich snel door het houten gebouw. De pastorie en leeszaal werden verwoest, maar al tijdens de oorlog weer herbouwd. Op 15 november 1942 kon het gebouw weer in gebruik genomen worden.
(foto privécollectie familie Salvesen)

manspastor Ursin bij een Rotterdamse anti-quair een schilderij gekocht van Christus aan het kruis in de stijl van de Vlaamse schilder Antonie van Dijck (1599-1641). De omlijsting van het schilderij, in barok-achtig houtsnijwerk, werd door Domenico Erdmann ontworpen en beschilderd, in een stijl die paste bij de wandbeschildering die twintig jaar eerder was aangebracht door dezelfde kunstenaar. Wegens de vele veranderingen werd het kerkgebouw op 14 november 1937 opnieuw plechtig ingewijd.²⁵

Het kerkgebouw overleefde het bombardement en de grote brand van 1940, maar werd op 3 oktober 1941 getroffen door een Engelse brandbom. De bom ontplofte op de zolder van de pastorie en het vuur verspreidde zich razendsnel door het houten gebouw. Zowel de pastorie als de leeszaal werden verwoest en de brand had net de kerktoren bereikt toen het de brandweer lukte om het vuur onder controle te krijgen. Hoewel het interieur van de kerk rook- en waterschade opliep, bleef het kerkgedeelte van het com-

afb. 15. Bezoek van de Noorse koning Haakon VII aan de Noorse Zeemanskerk in 1954. Links op de foto zee-manspastor Eivind Terjesen. Koning Haakon had ook eerder de Zeemanskerk bezocht, in 1923. Haakon VII (1872-1957) was koning van Noorwegen van 1905 tot zijn overlijden in 1957, 85 jaar oud. Hij was oorspronkelijk een Deense prins, maar werd in 1905 door het Noorse parlement gevraagd om koning van Noorwegen te worden. In dat jaar werd de unie met Zweden beëindigd. In een referendum over de vraag of Noorwegen een monarchie moest blijven of een republiek moest worden, stemde een meerderheid van de bevolking voor de monarchie.
(GAR, geen nummer)

plex gespaard. Een snelle wederopbouw van de leeszaal en pastorie werd mogelijk gemaakt door de inzet van de Haagse krantenuitgever Albert Willem Sijthoff (1883-1951). Sijthoff was getrouwd met een Noorse vrouw en was als vice-consul van Noorwegen nog de enige vertegenwoordiger van Noorwegen in Nederland; de ambassadeur en veel andere Noren waren vertrokken toen de Duitsers Nederland binnenvielen. Sijthoff wist door zijn contacten toestemming te krijgen voor de wederopbouw van de kerk en slaagde er ook in om geschikte materialen te verkrijgen. De detailtekeningen van het complex in het archief van Gemeentewerken waren in de brand van 1940 verdwenen, maar de pastor had een plattegrond bewaard

in de brandkluis van de pastorie. De brandkluis bleek voor zijn taak berekend en de Haagse architect J.C. van Dorsser (1880-1958), door Sijthoff aangetrokken, kon op basis van deze tekening beginnen aan de reconstructie van de leeszaal en pastorie. Sijthoff stond garant voor een lening om alle kosten te dekken, die maar gedeeltelijk werden vergoed door de verzekeraar; deze lening werd na de oorlog terugbetaald. Op 15 november 1942 kon het gebouw weer in gebruik genomen worden.²⁶ De Noorse Zeemanskerk staat ook vandaag nog aan de Westzeedijk, aan de rand van Het Park, tegenover het Erasmus Medisch Centrum. De kerk is nog steeds in functie als een zeemanskerk maar richt zich nu ook op de

brederedoelgroep van Noren woonachtig in Nederland. Geïnteresseerde Nederlanders zijn van harte welkom in de kerk, maar de voertaal is Noors. Het karakter van de haven en van de Noorse zeevaart is fundamenteel veranderd in de vijftiennegentig jaren die zijn verstreken sinds de kerk werd gebouwd, maar medewerkers van de kerk bezoeken nog steeds wekelijks schepen met Noorse bemanning. De herinnering aan vroeger tijden wordt levend gehouden door dit gebouw, met zijn kenmerkende nationaalromantische architectuur en decoratie van de eerste decennia van de twintigste eeuw. Voor Nederlanders, maar ook voor Noren, staat de kerk nog steeds voor het 'typisch Noorse', in het hart van Rotterdam.

NOTEN

1. De term 'pastor' is gekozen als vertaling voor de Noorse term '*prest*', in plaats van de meer specifieke Nederlandse termen 'dominee' of 'predikant'.
2. Hans Geelmuyden was een Noor; een nazaat van Nederlanders die in de zeventiende eeuw naar Noorwegen waren geëmigreerd.
3. De correspondentie is bewaard in het archief van de Zeemansmissie, dat wordt beheerd door het rijksarchief in Bergen, Noorwegen (Statsarkivet i Bergen). In totaal zijn iets meer dan 300 documenten geraadpleegd uit de correspondentie van de jaren 1876-1922. Waar geen andere bron is vermeld, is de informatie in dit artikel gebaseerd op deze brieven.
4. Nerbøvik, Jostein, *Norsk historie 1864-1914. Eit*

- bondesamfunn i oppbrot*. (Noorse geschiedenis 1860-1914. Een boerenmaatschappij in omwenteling). Oslo 1999, tweede druk 2004. 75-79.
5. G. C. Wasberg, *Med norsk sjømannsmisjon i hundre år 1864-1964*. (Met de Noorse zeemansmissie door honderd jaar. 1864-1964). Bergen 1964.
6. Paul van de Laar, *Stad van formaat. Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw* (Zwolle 2000) 91-100, 128, 173.
7. Brautigam, J., *Langs de havens en op de schepen* (Amsterdam 1956) 31.
8. M.J. Brusse, *Van af- tot aanmonsteren. Het leven van den zeeman aan den wal* (Rotterdam 1898), zesde druk 1904, *passim*; 217. Vgl. Diederick Wildeman, 'De zeeman in de haven rond 1900', in R. Daalder e.a., *Havens van Amsterdam en Rotterdam sinds 1870* (Zutphen 2008) 67-75.
9. Anneke Barends-Kraak, *St. Mary's Church. 300 years in Rotterdam* (Rotterdam 2008) 92-97. De beweging die zich inzette voor christelijke 'missies' gericht op de zeelieden ontstond in het begin van de negentiende eeuw in Groot-Brittannië, eerst in evangelische kringen, later ook binnen de officiële Anglicaanse en Schotse kerken. De Britse missies dienden als voorbeeld voor ondermeer de Noorse Zeemansmissie. Vgl. Roald Kverndal, *Seamen's Missions. Their origin and early growth* (Pasadena, California 1986).
10. *Jubilee booklet-Reformation Day 28 October 2007. Danish, Dutch, Finnish, German, Norwegian and Swedish churches* (Rotterdam 2007).
11. Uit de bronnen blijkt dat de 'nevenvestiging' in Rotterdam geleidelijk is ontwikkeld, met een eerste, klein begin rond 1876-1877; de datum is niet bekend.
12. Als gevolg van de teruglopende betekenis van de haven van Amsterdam werd het 'station' van de

Zeemansmissie daar opgeheven in 1908, en het kerkgebouw verkocht in 1912.

13. Harald Daasvand, *Kirke og hjem i Nederland* (Rotterdam 1989) 8.

14. Gegevens afkomstig van *Norges Officielle Statistikk, Tabeller vedkommende Norges skibsfart*.

15. De werf was in 1904 verhuisd van de Westzeedijk naar de Westkousdijk. Het bedrijf fuseerde in 1929 met de fabriek 'Fijenoord'. P.J. Bouman, *Gedenkboek Wilton-Fijenoord* (Schiedam 1954) 87.

16. Brief van Jens Saxe van 30-3-1908, in het archief van de Zeemansmissie, Statsarkivet, Bergen.

17. J. Oudenaarden en R. Vroegindeweyj, *In veilige haven. 150 jaar zeemanshuizen in Rotterdam 1856-2006* (Rotterdam 2006) 38.

18. GAR/*Nieuwe Rotterdamsche Courant* 12-2-1913.

19. GAR/444.01/NSA/AZ/ 5900 notulen Secretarie-afdeling, gemeenteraadzitting 13/3/13.

20. *Ibidem*.

21. GAR/*Rotterdamsch Nieuwsblad* 28-7-1914.

22. Ludvig Saxe, *Slekten Saxe i 400 år* (Oslo 1940). Dit gegeven moet nog geverifieerd worden aan de hand van Nederlandse bronnen.

23. Het idee van een tunnel onder de Nieuw Maas werd voor het eerst besproken in 1899. De Directeur van Gemeentewerken, G.J. de Jongh, achtte het technisch mogelijk, maar heeft het toch afgeraden. Zijn opvolger, A.C. Burgdorffer, kwam tot dezelfde conclusie in 1913. De lijn Park-Charlois werd toen al de meest geschikte plaats geacht voor een oeververbinding. Het is opmerkelijk dat een mogelijke toekomstige tunnel geen onderwerp van discussie was bij de gemeenteraadsbehandeling in 1913, over de nieuwbouw van de Noorse Zeemanskerk. Vgl. A.C. Vreugdenhil, *De Maastunnel* (Rotterdam 1952) 16.

24. Brief van Burgemeester en Wethouders van 24 december 1936. Opgenomen in het archief van de Noorse Zeemansmissie, in Statsarkivet in Bergen.

25. Brieven uit de periode 1930-1939, in het archief van de Noorse Zeemansmissie, Statsarkivet in Bergen.

26. Brieven 1940-1949, archief Noorse Zeemansmissie. Zie ook Alf Salvesen jr., '... als een Noor', jeugdherinneringen van de zoon van pastor Alf Salvesen, uit de periode 1930-1946.